

Vanya Micheva

(Bulgaria, Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences)

The Electronic Journal *Dzyalo* and the Scientists from the Department of History of the Bulgarian Language at the Institute for Bulgarian Language, BAS

Abstract: The article presents the contribution of the scientists from the Department of History of the Bulgarian Language at the Institute for Bulgarian Language at the Bulgarian Academy of Sciences to the scientific linguistics section of the electronic journal *Dzyalo*. **The author analyses** research in the field of textology, lexicology, morphology and syntax, onomastics and diachronic linguoculturology published in the journal. Attention is paid to new source material from medieval literature. Reviews are also interpreted as a new method for classifying and storing scientific information.

Keywords: history of Bulgarian language and literature, diachronic research, reviews

Ваня Мичева

(България, Институт за български език, Българска академия на науките)

Електронното списание „Дзяло“ и учените от Секцията за история на българския език в Института за български език, БАН

В епохата на информационното общество, на мрежовите структури и глобалното разпространение на знанията ние, група старобългаристи и медиевисти от Секцията за история на българския език в Института за български език, БАН, решихме, че можем да направим нашите научни търсения и постижения по-леснодостъпни и бързо разпространяващи се. Така възникна идеята за електронното списание „Дзяло“. И макар че много от нас я подкрепиха и тогава, и след това с авторските си публикации, трябва да подчертая, че истинският основател на това списание е Августа Манолева. Благодарение на нейната инициативност и творчески проекти списанието съществува и днес вече като утвърден и авторитетен научен ресурс за проучвания в областта на хуманитаристиката.

Нека да припомним, че ролята на старобългаристите при възникването на списанието е закодирана в неговото име „Дзяло“, на старобългарски зѣлw или зѣлo означава ‘много’. Искаше ни се да пишем *много* статии по *много* важни въпроси и те да достигат до *много* потребители на *много* големи разстояния и *много* бързо. Сега, когато съществуват вече двайсет броя, можем да кажем, че тези наши желания се сбъднаха.

В книгописа на списанието не липсват изследвания по общи въпроси, например върху историята на българския език от възникването му до Освобождението през 1878 г. (Ваня Мичева, брой 1, 2013), където са представени най-новите хипотези за причините на преминаването от синтетизъм към аналитизъм, за особеностите в развитието на говоримия и книжовния език през вековете, за процесите и източниците за документиране на основните явления в историята на езика.

В извънредния брой от 2018 г. беше публикувана друга обобщаваща статия с автори Ваня Мичева, Елка Мирчева, Марияна Цибранска-Костова ([„България и началото на славянската книжнина“](#)), в която са анализирани лингвистичните и историческите доказателства за българския характер на двете азбуки – глаголица и кирилица, за тяхното възникване, авторство, особености, разпространение. Подчертава се приносът на българската държава и култура за съхранението на Кирило-Методиевото дело и за приобщаването на целия православен свят към Slavia Orthodoxa.

Тази публикация първоначално беше представена на Международната скайп конференция за студенти, лицеисти и докторанти на тема: „Кирилицата в Европа и света – културно и историческо значение“ на 2 май 2018 г. Тя беше посветена на Българското председателство на Съвета на ЕС. Съорганизатор на конференцията беше електронното списание „Дзяло“, участваха българисти от 20 средища в 17 града на 11 страни от цяла Европа. От БАН взеха участие Институтът за български език и Институтът за исторически изследвания. Особено интересен беше докладът на Георги Митринов [„Езикови свидетелства за българското население в Беломорието, чиито потомци днес живеят в Украйна и Молдова“](#). В него авторът споделя, че тематичната насоченост на научната конференция поражда редица въпроси за по-нататъшната реализация на студентите, изучаващи български език и литература във висшите учебни заведения на Украйна и Молдова. Още повече, че немалка част от тях са свързани с темата за България родово (дедите им са се установили на новото си местоживееие, след като са били принудени да напуснат родните български краища по време на османското владичество). Става въпрос за районите на Източна (Одринска) и Западна (Беломорска) Тракия, населени някога компактно с българско християнско население, както и за територията на днешна Югоизточна България. В това отношение студентите и докторантите, които желаят да продължат реализацията си като научни работници и изследователи, имат широко поле за изява. Тези от тях, които решат да се посветят на езиковедски проучвания, ще имат възможност за работа и за осъществяване на творчески начинания, свързани с издирването, проучването, представянето и популяризирането на писмени паметници на български език от епохата на Възраждането до началото на ХХ век.

Важно място в езиковедската проблематика на списание „Дзяло“ заемат и публикациите на М. Цибранска за юридическите средновековни ръкописи. Във фокуса на изследователката попада преводът на Номоканона от св. Методий (брой 1, 2013). В друга статия (брой 2, 2014) авторката разглежда историческия път на лексемата *бушница*, употребена в книга Изход от Стария Завет, като синхронизира езиковите данни от развоя на различни жанрове на старобългарската книжнина и откроява закономерностите на старата книжовна норма, за да установи спецификите в разпространението на един и същ текст с различни функции и в различни сфери на средновековната културна макросистема. По този начин се утвърждава важната изследователска тема за ролята на Стария Завет като юридически източник.

М. Цибранска посвещава още едно проучване на [Номоканона, като въвежда в научно обращение ръкопис BAR MS.SLAV.636](#) от сбирката на манастира Нямц (брой 11, 2018). Тя стига до извода, че българският сборник прототип е послужил за основа в компилирането на една истинска православна енциклопедия срещу ересите, в която за матрица е използван български извод от XIV в. и са запазени онези системни и единни езикови признаци, които свидетелстват за българския характер на превода. По този начин в княжество Молдова се възпроизвежда писменото наследство на славянския Юг и на Второто българско царство.

Учените от Секцията за история на българския език разработват и теми, свързани с диахронната антропонимия. Антропонимите, както е известно, са важен елемент от системата на всеки език и автентичен източник за историята на езика, за езиковите връзки, както и за господстващата културна парадигма през различни епохи. В такава макрорамка е положено изследването на М. Цибранска върху антропоними от Софийско [през османския период XVI-XVII в. \(брой 6, 2015\)](#). Екскерпираният материал обхваща: Боянския поменик от XVI-XVII в., Кремиковски поменик, триптих с пластове от втората половина на XVI и началото на XVII в. и поменалната част от 26 листа в състава на т.нар. Кокалянски или Урвишки сборник от първата половина на XVII век. Именната система, отразена в посочените извори, подкрепя изводите за преобладаващо българския характер на населението на София и околностите, тя е единна и е носител на общобългарски характеристики. Устойчивите традиции в именуването не само се наследяват от предходни епохи, но и се отличават с континуитет през следващите векове.

Г. Митринов публикува част от дългогодишните си наблюдения върху антропонимната система на българското население извън днешните граници на България, като доказва по безспорен начин с езикови факти неговия български етнически характер. От списъците на Българската екзархия (1906-1907 г.) за християнски села в Западна и Източна Тракия, както и в Македония авторът екскерпира всички антропоними и ги подлага на многоаспектен анализ: фонетични, морфологични и словообразователни особености, домашни и чужди имена, мотивиращи основи и семантични признаци при пожелателните и защитните имена и др. По този начин Г. Митринов представя антропонимната система на с. Чобанкьой, Дедеагачка каза (брой 9, 2017); с. Съчанли, Гюмюрджинско (брой 10, 2017); с. Дутли, Ортакьойско (дн. Черничево, Крумовградско) (брой 11, 2018); с. Голям Дервент, Софлийско (брой 13, 2019); с. Дервент, Дедеагачко (брой 16, 2020); с. Черешово, Неврокопско (дн. Драмско) (брой 17, 2020).

При всеки отделен обект на проучване авторът търси специфичните процеси. Например при прегледа на антропонимията на с. Черешово, Неврокопско (дн. Драмско) ни запознава с имената както на българите екзархисти (привърженици на Българската екзархия), така и на българите патриаршисти (следовници на Гръцката патриаршия). Включването в списъка и на местните българи патриаршисти дава възможност да се съпостави антропонимията, характерна за двете групи източноправославни българи. Установява се, че различията не са съществени, което показва, че антропонимната картина за местното българско християнско население е обща.

В електронното списание „Дзяло“ се откриват и интересни разработки върху отделни исторически явления в лексикалната и граматичната система на българския език през вековете. Сред тях ще изтъкна статиите, посветени на Софийската книжовна школа като изключителен феномен в историята на българската литература. В извънредния брой и в брой 12 от 2018 г. докторантката Димитрия Иванова, самостоятелно и в съавторство с М. Цибранска, анализира лексиката в произведенията на [софийските книжовници](#) като източник на познание за материалната и духовната култура на българите през XVI в. Съпоставена е характерна лексика за двама книжовници – поп Пейо и Матей Граматик, като са направени изводи за техните лексикални предпочитания и стила им.

Друг, на пръв поглед, конкретен обект на научно търсене е представен в статията на Ваня Мичева „[Съчинителните съюзи в историята на българския език](#)“ (брой 1, 2013). Проучването на поредица съюзи, някои от които запазени и днес (*и, обаче, та*), други напълно изчезнали (*же убо, бо*), трети с различен статус в различни епохи (*нъ, но, сиреч, да, зато, затова*), води авторката до съществени изводи относно

системата от съчинителни изречения. В съвременните граматики обикновено се посочват само 4 вида съчинителни изречения: съединителни, противоположни, разделителни и заключителни (или пояснителни). Всъщност в историята на езика ни съществуват още поне четири типа съчинителни изречения, като мотивиращите и резултативните са изчезнали от говоримия, а след това и от книжовния език, а въвеждащите и присъединителните съществуват и до днес. В. Мичева утвърждава тезата, че различните изречения са подходящи за различни типове текст, тоест отговарят на специфичните културни и стилови черти на типовете книжнина. В старобългарската литература съществуват разкази за живота на светци и мъченици, в които най-чести са съединителните, въвеждащите и заключителните изречения; полемичното утвърждаване на християнските истини е възможно с противопоставителни и разделителни изречения за взаимно изключване; философско-богословските и дидактичните части се реализират с пояснителни и мотивиращи изречения.

Темата за българските дамаскини се разглежда в две публикации на Г. Митринов, те са посветени на отделни епизоди или слова в състава на родопските дамаскини, които са част от новобългарските дамаскини – [епизода „Чудото със сфунгатото“ от Словото за мъченията и чудесата на св Георги](#) (брой 5, 2015) и Словото за неделята на самарянката (брой 6, 2015). Г. Митринов достига до интересни изводи:

1. Съпоставката на текста, включващ епизода „Чудото със сфунгатото“ от словото за св. Георги в Райковския дамаскин (късен среднородопски дамаскин от втората половина на XIX в.), с текстовете от други български дамаскини показва, че няма съществени различия в сюжетната линия на разказа, която е обща за всички дамаскини. Но в езика на Райковския дамаскин са залегнали особености на самобитните и архаични родопски говори, за да бъде той разбираем за обикновения среднородопски българин, чийто диалект е доста специфичен.

2. Прегледът на фонетичните особености на текстовете в Словото за Самарянката от два среднородопски дамаскински сборника показва, че те са писани като цяло на родопски диалект. В тях се откриват всички най-характерни фонетични и морфологични особености на местните родопски говори.

Публикациите на учени от Секцията за история на българския език в електронното списание „Дзяло“ утвърждават и едно сравнително ново направление в медиавистиката – диахронната лингвокултурология. Анализът на основни концепти с техните езикови репрезентанти и семантично съдържание води до съществени изводи за особеностите на средновековната концептосфера на българите. В студията на В. Мичева „[Лингвокултурните концепти горе и долу в езика на новобългарските дамаскини](#)“ (брой 5, 2015) авторката установява, че опозицията горе – долу се съотнася с други значими противопоставяния: сакрално – профанно, добро – зло, чисто – нечисто, праведност – греховност, духовно – материално, светло – тъмно, живот – смърт, безопасно – опасно, свое – чуждо. По-голяма част от употребите са свързани с религиозната картина на света, но се откриват и реализации, които се съотнасят с битовата картина. Семантичният анализ показва, че релацията горе – долу определя целия път на Бога, от една страна, и на човешкия род, от друга. Новото в дамаскинската книжнина от XVII в. е стремежът към максимално разбираеми послания и език. На езиково равнище той се проявява в появата на нови устойчиви словосъчетания като: *горьната прѣмоудрость, третие нево, долън свѣтъ, дъното адово*, нови значения на субстантивирани прилагателни *земльнь и небеснь*, нови образни употреби на планина, дъбина, пропастъ и др.

В брой 18 от 2020 г. Ваня Мичева представя [концептите болест и здраве в българските лекарственици от X-XIX век](#). Анализът показва, че концептът *болест* има сходна структура в двата лекарственика, но в по-късния тя е много по-богата и

детайлизирана. И в двата ръкописа са налице названия за болести на храносмилателната и дихателната система, които определено се осмислят като най-чести, както и раните и отоците по тялото. Заболяванията на органи от отделителната и двигателната система са известни на българите според двата текста, но в по-стария се споменава само по едно заболяване, докато в новия – по 5-6. Важно място в концепта *болест*, представен в ръкопис от XIX в., заемат болестите, причинени от нечисти същества (*золь духъ, золь ветаръ*) и от магии (*завръзанъ човекъ*). Те са съществена част от традиционната българска култура, която в християнизиран вид е налице в българската концептосфера през цялото Средновековие и през Възраждането.

При проучването на реализациите на концепта *здраве* в избраните лекарственици авторката установява, че основната му сема в средновековната българска книжнина: ‘здравето е възможно само с Божия помощ’, без да се отрича, се подлага на преосмисляне. Според текста на лекартвениците хората могат да се лекуват със смеси от билки и вещества, които се приемат вътрешно или се прилагат външно върху болното място. Усвоени са и нови практики като приготвяне и пиене на хапове, диети, инхалации, но са съхранени и архаичните. В трите случая на прилагане на магически ритуали (със слово, съпричестяване със сакралното и молитва) лекарственикът от XIX в. продължава древната традиция на апокрифните молитви, а това е доказателство за съчетаването и взаимното проникване на традиционните вярвания и християнската религия в едно народно синкретично християнство, характерно за българската култура.

Сред извороведските изследвания искам специално да отбележа [„За един непроучен ръкопис от Котленския книжовен център – №583 от сбирката на Музея на Възраждането, Варна“](#) с автор Августа Манолева (брой 5, 2015). Авторката проучва графика, правописа, ударенията, фонетиката и морфологията, както и лексиката и специално чуждите думи в текста на един ръкопис от Музея на Възраждането във Варна и достига до категоричната му атрибуция към Котленския книжовен център. Според нея Сборникът от жития, слова и апокрифи от 1761 г., ръкопис № 583 от Музея на Възраждането, е много богат на езикови явления исторически паметник. В него точно са предадени говорните особености на Котелския подговор, към който авторката прибавя и диалектите на Жеравна, Медвен, Катунци и Нейково въз основа на свои теренни проучвания.

Не мога да подмина и приноса на Румяна Златанова, която преди години работеше в Секцията за история на българския език, а сега обогатява съдържанието на сп. „Дзяло“ с интересни и разнообразни публикации и повишава качеството му като редактор. На първо място ще изтъкна изключително прецизното текстологично изследване в статията [„Към реконструкцията на Преславския агиографски репертоар – Житие на пророк Наум“](#) (брой 10, 2017). Изложението е посветено на първоначалния преславски превод на Житието на пророк Наум и на неговата реконструкция. На текстологичен анализ се подлагат осем достъпни апографа от български, руски, украински, сръбски и молдовски произход (в хронологична последователност). Предлаганата в проучването реконструкция представя Житието на пророк Наум в неговите две старобългарски текстови форми редом до тези на гръцките им образци по изданието на Швимер. Диференциращите и отчасти съвпадащи си признаци на вариантите от пророческите книги се основават на един антиграф и възхождат към предполагаем общ преславски протограф. Той е в основата на предприетата реконструкция на старобългарския превод, застъпващ последователно рецензията на еп. Доротей. Житието на Наум от Симеоновия сборник следва кратката Епифаниева рецензия на Житието на пророците, която също е била преведена в Преслав. Реконструкцията се опира на стандартизираната конструирана правописна норма на глаголическите архетипове.

Учените от Секцията за история на българския език имат специален принос към рубриката „Рецензии“ на списание „Дзяло“. Може с право да се каже, че няма брой, в който да не участва някой от историците на езика от Института за български език като автор на рецензия или като автор на рецензирана книга. Тези рецензии са задълбочени, аналитични, направени въз основа на цялостен критичен прочит на съответната научна книга, при това с много любов към проблематиката и с много опит в областта на палеославистиката. По изключително компетентен начин са представени книгите: Марияна Цибранска-Костова. „Сборник Различни потреби на Яков Крайков между Венеция и Балканите през XVI век“. София, Издателство „Валентин Траянов“, 2013 (Е. Мирчева, брой 1, 2013); Явор Милтенев. „Златоструй: старобългарски хомилетичен свод, създаден по инициатива на българския цар Симеон. Текстологическо и извороведско изследване“. София, Авалон, 2013 (Т. Славова, брой 2, 2014); Олга Младенова и Боряна Велчева. „Ловешки дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век“. София, Национална библиотека Св. св. Кирил и Методий, 2013 (В. Мичева, брой 4, 2014); [Пиринка Пенкова. „Св. Атанасий Александрийски \(Велики\). Трето слово против арианите. Изследване и издание на текста“.](#) София, Издателство „Валентин Траянов“, 2016 (М. Цибранска, брой 9, 2017); Авторски колектив. „Българския диалектен атлас. Обобщаващ том. IV. Морфология“. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2016 (Е. Мирчева брой 9, 2017); [Ивона Карачорова. „Боянски псалтир. Среднобългарски ръкопис от XIII в.“.](#) София, Издателство „Чудомира ЕООД“, 2017 (В. Мичева, брой 10, 2017); [Žeňuchová K., M. Китанова, P. Žeňuch \(ed., red.\) „Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky“.](#) Bratislava – Sofia, 2017 (В. Мичева, брой 11, 2018); [Елка Мирчева. „Староизводните и новоизводните сборници – преводи, редакции, преработки, книжовноезикови особености“.](#) София, Издателство „Валентин Траянов“, 2018 (Ваня Мичева, брой 12, 2018); Авторски колектив. „Под звездой великого Пушкина: жизненный и творческий путь Марии Жигаловой“. Брест, Издательство БрГТУ, 2019 (М. Цибранска-Костова, Е. Каневска-Николова, брой 14, 2019); [Румяна Златанова. Дръзки са словата ви... Мал. 3:13. Житията на Дванадесетте пророци в старобългарски превод.](#) София: Издателство ГЕМТО, 2018 (Т. Славова, брой 13, 2019); [Авторски колектив. „За официалния език на Република Северна Македония“.](#) София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2020 (В. Мичева, брой 17, 2020); [Диляна Радославова. „Българската книжнина от XVII век: центрове, книжовници, репертоар“ \[Studia mediaevalia Slavica et Byzantina, 6\].](#) Издателски център „Боян Пенев“, София, 2020 (Е. Мирчева, брой 19, 2021).

Особено място в проблематиката на списанието имат статиите на Р. Златанова за чужди българисти. С много любов и уважение тя представя приносите на двама големи учени, които не само посвещават трудовете си на българския език, но и обичат България – проф. Волфганг Гюземан (брой 4, 2014) и проф. Макс Манголд (брой 7, 2016).

Румяна Златанова ни разказва увлекателно за [българистиката като мисия и реалност в най-стария немски университет в Хайделберг](#). Появата на Български лекторат, какво се преподава в него, какви са темите на лекциите и семинарите, какви магистърски тези и докторски дисертации с българистична тематика са написани и защитени – това са само част от нишките, по които ни води авторката в разкази си за Хайделберг (брой 1, 2013).

Бих искала да споделя своята надежда, че списание „Дзяло“ ще продължи да съществува още дълги години и все така ще радва научния свят със своята разнообразна и качествена продукция. Надявам се също, че учените от Секцията за история на българския език в Института за български език, БАН ще продължат да бъдат сред неговите най-активни и желани автори.